

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/127/101-107>

Aliyə Mürsəlova
Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu
Bakı, Azərbaycan
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru
aliyatagiyeva@yahoo.com

Rəqəmsal pedaqogika və din təhsili: texnologiyaların inteqrasiyası, etika və inkişaf perspektivləri

Xülasə

Təhsilin rəqəmsallaşması şifahi ötürülmə, müqəddəs mətnlər və şəxsi mentorluq əsasında formalaşan ənənəvi din təhsilinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdi. Virtual və alternativ reallıqlar (VR/AR), süni intellekt (AI), onlayn platformalar, geymifikasiya və sosial media kimi müasir alətlər din təhsilində fərdi yanaşma, daha çox cəlbedicilik və əlçatanlıq üçün tam yeni imkanlar yaradır. Amma bu imkanlar dini təcrübənin autentikliyinə qorunması, texnologiyaların etik şəkildə istifadəsi və səthi yanaşmanın riskini də artırır. Rəqəmsal pedaqoji metodların din təhsilinə inteqrasiyası hələ yeni bir sahə olduğuna görə, xüsusilə də innovasiyalarla etik əsasların və mənəvi dərinliyin qorunması baxımından tam şəkildə araşdırılmayıb.

Tədqiqat işində C.Papakostasın (2025) süni intellektin din təhsilində istifadəsi, M.Rahmanın (2023) VR tədrisinin islami məktəblərdə tətbiqi, “Religious Education” (2024) VR hesabatı, C.Redekerin (2017) rəqəmsal kompetensiyaları, “SpringerBriefs in Digital Pedagogy” (2023) toplusundakı materiallar və məqalələr əsas alınmışdır. Metodoloji baza elmi nəşrlərin keyfiyyət və müqayisə təhlilinə, din təhsilinə tətbiq edilən keyslərə tənqidi yanaşmaya, həm pedaqoji, həm teoloji perspektivlərin disiplinlərarası sintezinə əsaslanmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal pedaqogika düşünülmüş inteqrasiya zamanı motivasiyanı artırır, tənqidi təfəkkürü dəstəkləyir və dini bilikləri daha əlçatan edir. Lakin, bunlar dini təcrübənin və şəxsi mentorluğun yerini tuta bilmir. Ona görə də, hibrit tədris üsullarının, disiplinlərarası yanaşmanın və etik sərhədlərin təşkil olunmasının vacibliyini vurğulamaq lazımdır. Rəqəmsal pedaqogika innovasiyaları dini dəyərlərlə uzlaşdıranda din təhsilində inqilab edə bilər – onu daha inklüziv, interaktiv və müasir dövr üçün uyğun hala gətirir.

Açar sözlər: din təhsili, süni intellekt, hibrit təhsil, rəqəmsal texnologiya, etika, inteqrasiya

Aliya Mursalova
Azerbaijan Institute of Theology
Baku, Azerbaijan
PhD in Philosophy
aliyatagiyeva@yahoo.com

Digital Pedagogy and Religious Education: Integration of Technologies, Ethics and Development Perspectives

Abstract

Digital technology has changed the way people approach religious education. Where it used to be all about face-to-face teaching, sacred texts, and personal mentorship, now you see everything from VR and AI to online platforms and gamified lessons in the mix. These tools open doors: you get more ways to customize learning, keep students interested, and reach people who couldn't access this kind of education before. But there's a catch-things get a lot more superficial if you're not careful, and the real challenge is holding onto the heart and ethics of religious practice as technology keeps evolving.

The field's still figuring this out, honestly. There's not a ton of research on how to keep religious education both innovative and ethically grounded at the same time.

Some recent work does stand out, like C. Papakostas's study on AI in religious classrooms (2025), M. Rahman's exploration of VR in Islamic schools (2023), the "Religious Education" VR report (2024), C. Redecker's work on digital skills (2017), and materials from the "SpringerBriefs in Digital Pedagogy" (2023). I drew on these, plus a mix of articles, to put together an analysis. The approach was mostly qualitative and comparative-combing through academic papers, taking a critical look at real-life examples, and bringing together ideas from both education and theology.

And what shows up again and again? When teachers blend digital tools thoughtfully into religious education, students get more motivated, they think deeper, and more people can access religious knowledge. But tech can't stand in for real-life practice or personal mentorship. So hybrid models-mixing traditional and digital methods-matter a lot. You need an interdisciplinary perspective and clear ethical guidelines. If you do it right, digital pedagogy can make religious education more open, interactive, and mindful of core values-ready for the demands of the 21st century.

Keywords: *religious education, artificial intelligence, hybrid learning, digital technology, ethics, integration*

Giriş

Son illərdə təhsil sistemi başdan-ayağa dəyişir. Onlayn platformalar, mobil tətbiqlər, virtual reallıq, süni intellekt və s. kimi rəqəmsal texnologiyaların inkişafı təhsili başqa bir mərhələyə daşıyır. Bütün bu dəyişikliklər ənənələrə, şifahi və yazılı ötürücülərə və şəxsi mentorlara əsaslanan din təhsilində də iz buraxır. Bir tərəfdən rəqəmsallaşma əlçatanlıq, interaktivlik, fərdi yanaşma üçün yeni imkanlar açır, digər tərəfdən isə dini tədris qarşısında autentik təcrübənin, mənəvi və şüurlu dərrakənin dəyərlərinin qorunub saxlanması getdikcə çətinləşir. Rəqəmsallaşmağa və hibrit formatlı təhsilə keçid əsasən COVID-19 pandemiyasından sonra sürətləndi ki, bu da, öz növbəsində din təhsilində qiyabi və əyani formatlarda həm problemləri, həm də potensialları ortaya çıxartdı. Araşdırmalar göstərir ki, din təhsilində artıq virtual və alternativ reallıq (VR/AR), süni intellekt (AI), rəqəmsal media, həmçinin video kontent, tətbiqlər, sosial şəbəkələr kimi alətlərdən istifadəyə maraq artmışdır. Lakin qeyd olunanların çoxu əsasən də dini identikliyi, mənəviyyatı, etik və məziyyət baxımından ilkin şəkildə səthi qalır, toplanan empirik məlumatlar isə fraqmentar olur.

Bu araşdırmanın qoyduğu problem din təhsilində hansı innovativ rəqəmsal pedaqoji metodların daha effektiv olduğunu tədqiq etmək, onların üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını ortaya çıxarmaq, eyni zamanda həm texnoloji innovasiyalara, həm də dərin mənəvi və etik dəyərləri özündə birləşdirən ümumi bir model hazırlamaq yollarını da araşdırmaq niyyətindədir.

Ədəbiyyat icmalı

Buna görə ilk növbədə bu sahə üzrə daha əvvəl tədqiqat aparmış Papakostas Christos "Artificial Intelligence in Religious Education: Ethical, Pedagogical, and Theological Perspectives" (Papakostas, 2025) adlı araşdırmasına nəzər saldıqda, süni intellektin din təhsilində istifadə qaydalarını və problemlərinə toxunduğunu görürük. Bundan əlavə "VR in Religious Education and moral education: report from a symposium" (Auckland..., 2023-2024) adlı həmmüəllifli məqalə virtual reallığın din təhsilində və mənəvi tərbiyədə istifadəsinə dair empirik keysləri, habelə M. Rahmanın "Implementation and Impact of Virtual Reality in Islamic Religious Education in Integrates Islamic elementary schools" (Rahman, 2023, s. 202-205) araşdırması da VR alətlərinin baza dini təhsildə təcrübə nümunələrini göstərmişdir. Daha sonra "The importance of Religious Education in the Digital Era" (Akhyar..., 2024-2025, s. 25-29) həmmüəllifli tədqiqatda rəqəmsal din təhsilinin insan xarakterinin formalaşmasında oynadığı rol və yaranan təhlükələr açıq şəkildə göstərilmişdi.

Mövzunun aktuallığı rəqəmsal alətlərin coğrafi sərhədləri aşmağından, müəllim və dərs vəsaiti çatışmazlığını aradan qaldırmasından gəlir. Z və Alfa nəsilləri vizual, interaktiv və mobil təhsilə öyrəşmələri və ənənəvi multimediasız və rəqəmsal dəstəyi olmayan metodların daha az motivasiyaverici ola bilməsi də mövzunu aktual edir. Bundan əlavə nəzərə alsaq ki, VR/AR, simulyasiya, geymifikasiya təkcə bilikləri əldə etməyi rahatlaşdırmır, həmçinin dini təcrübəni birbaşa yaşamağa imkan yaradır ki, bu da empatiyanı, dərin anlamağı və mənəvi hissləri də gücləndirir. Ancaq bu sahənin öz mənfəti tərəfləri də var. Belə ki, rəqəmsal mühitin etik çağırışlarına feyk mənbələr,

dini mətnlərin təhrif olunması, səthi anlama, şəxsi və müəllif hüquqlarının pozulması, alqoritmik qərəzlər, kontkestdən çıxarılma və s. aiddir. Belə hallarda rəqəmsal və dini media savada sahib olmaq labüddür.

Araşdırmamızın məqsəd və vəzifələrinə gəlincə, din təhsilində hazırda istifadə olunan rəqəmsal pedaqoji metodları (VR, AR, AI, onlayn-kurslar və s.) təhlil etmək, onların təhsilalanların dini biliklərinə, mənəviyyətinə, xarakterinə və dini kimliyinin formalaşmasına necə təsir etdiyini qiymətləndirmək, fərqli konfessional, mədəni və coğrafi mühitlərdə qeyd olunan metodların üstün və zəif tərəflərini ortaya çıxarmaq, dini dəyərləri və mənəvi autentikliyi qoruyan rəqəmsal yanaşmaların inteqrasiyası üçün konkret modellər təklif etməkdir. Əsas məqam odur ki, ənənələrin və innovasiyaların sinerjiyası zamanı mənəvi dəyərlərin, ritualların, təcrübələrin ötürücüsü rolunda çıxış edən din təhsilinin texnologiya ilə əvəzlənməsi deyil, onunla güclənməsini təmin edən modellərin formalaşması lazımdır.

Metodologiya

Metodoloji yanaşmada pedaqoji elmlər, ilahiyat və rəqəmsal didaktika sahələrindən faydalanmışıq. Tədqiqatda həm keyfiyyət (mövzu və kateqoriyaların seçilməsi), həm də kəmiyyət (statistika, müqayisə) metodlarını birləşdirib qarışıq (mixed methods) tədqiqatlar aparılmışdır. Bundan əlavə, elmetrik bazalarda din təhsili və rəqəmsal pedaqogika mövzusunda olan mənbələri də təhlil etmişik.

1. Nəzəri və konseptual əsaslar

Dinin rəqəmsal tədrisində əsas götürülən pedaqoji nəzəriyyələr arasında konstruktivizm, situativ tədris, təcrübə əsaslı tədris nəzəriyyəsi, sosial tədris və koqnitiv təzyiq nəzəriyyəsi yer alır. Ümumiyyətlə, bugünkü rəqəmsal pedaqogika bir sıra klassik və postklassik nəzəriyyələrə söykənir. Bu yanaşmanın mərkəzində təhsilalanla tədris mühiti arasında canlı, qarşılıqlı əlaqədə olmasını hesab edən konstruktivist paradigma durur. Rəqəmsal texnologiyalar bu əlaqəni daha da gücləndirir: virtual simulyasiya vasitələri, interaktiv platformalar, şəbəkə üzərində kommunikasiyalar ilə daha da genişləndirə bilir (Papakostas, 2025, s. 276-284). VR/AR dəstəyi ilə ritualın hiss olunması və tarixi-mədəni kontekstdə yaşaması təcrübə və situativ tədris nəzəriyyələrinin (Kolb, 1984, s. 24-27) də din təhsilində tətbiqini artırır.

Əslində istər təhsilalanların, istərsə də təhsilverənlərin kompetentliyi və rəqəmsal savadlılığının nəzəriyyəsi “Frameworks like DigCompEdu”, “Digital Literacy”, “Media Education” ilə mümkün ola bilər (Tan..., 2024, s. 331-333). Texnologiyaları din təhsilinə uğurla inteqrasiyası üçün ilk növbədə təhsilverən və təhsilalan rəqəmsal savadlılığını inkişaf etdirməlidir. “DigCompEdu” kimi beynəlxalq platformalar təhsilverənin rəqəmsal alətlərdən istifadə bacarığını yoxlayır və qiymətləndirir (Redecker, 2017, s. 79-84). Bir sözlə, rəqəmsal savadlılıq mənəvi məsuliyyətlə birlikdə dəyər qazanır.

Mənəvi dəyərlərlə texnologiyanın birgə fəaliyyət konsepsiyası rəqəmsal mühitdə mənəviyyətin qorunması, dəyəri, rituallar və autentiklik, innovasiyalar və ənənəvi dini təcrübələr arasında balanslı fəaliyyəti təmin edir. Din təhsilinin əsas özəlliyi onun ikili təbiətidir: həm biliyi, həm də mənəvi dəyərləri formalaşdırır. Rəqəmsal alətlərdən istifadə edərkən təkcə koqnitiv deyil, affektiv komponentləri də nəzərə almaq lazımdır. Araşdırmalar göstərir ki, rəqəmsal media emosional iştirakı gücləndirir, amma bununla yanaşı eyni zamanda müqəddəs mətnlərə səthi yanaşma riskini də artırır (Prawira..., 2024, s. 11-13). Beləliklə, texnologiyanın mənəvi mentorun əvəzləyicisi deyil, onun dəstəkləyicisi olmasını təsdiq edən pedaqoji strategiyanın olması vacib rol oynayır.

Din təhsilinin rəqəmsallaşması kontekstində ekoloji, etik və mədəni nəzəriyyələrə autentiklik, müəlliflik, mədəni müxtəliflik, məzhəbi fərqliliklər, etika və məxfilik daxildir. Rəqəmsal din təhsili yeni etik çağırışlar ortaya qoyur. Bunlara şəxsi məlumatların qorunmasından dini təcrübənin autentikliyinə saxlanılması aiddir. Dini icmalar üçün isə ən vacib məqam rəqəmsal mühitin adətləri təhrif etməməsində və insanları mentorla canlı ünsiyyətdən məhrum etməməsindədir. Tədqiqatlar göstərir ki, mədəni müxtəliflik, dini avtoritetlər və innovasiyalar arasında qızıl ortanın tapılması lazımdır (Papakostas, 2025, s. 437-442).

Rəqəmsal pedaqogikanın sərhədləri və modelləri dedikdə isə “frameworks of design-and-enactment” (yəni dizayn və tətbiqetmə çərçivələri), hibrit və ya qarışıq təhsil modelləri, İT-

ekosistemlə tədris, oyunla tədris və s. başa düşülür. Hazırda rəqəmsal pedaqogikanın əsas modelləri sırasında hibrid təhsil (blended learning), geymifikasiya, kolloborativ tədris xüsusi yer tutur. Bunlar, din təhsilində istifadə olunanda, məsələn, müqəddəs zəvvarlıq mərkəzlərinə virtual ekskursiyaların təşkil etmək, dini mətnləri öyrənmək üçün çat-botların köməyindən istifadə etmək, məzhəblərarası və dinlərarası dialoq üçün onlayn cəmiyyətlər qurulmaq kimi imkanlar vardır (Papakostas, 2025, s. 387-392).

2. Rəqəmsal alətlər və texnologiyalar

Rəqəmsallaşmanın ən geniş istifadə edilən metodlar onlayn platformaların (Moodle, Canvas, Google Classroom, Microsoft Teams və s.) tətbiqidir. Bu platformalar tədris prosesini strukturlaşdırmağa, materialların əlçatan olmasını və individual tədris istiqamətlərinin formalaşmasını təmin edir. Dini təhsil mərkəzlərində LMS-lər müqəddəs mətnlərin distant şəkildə öyrənilməsində, testləşdirmədə, seminar və müzakirələrin təşkilində aktiv tətbiq olunur. Araşdırmalar açıq göstərir ki, LMS-lər təhsilənlərin dərslərdə iştirakını artırır və onların irəliləyişinin monitoring prosesini asanlaşdırır (Becirovic, 2023, s. 85-92).

Başqa bir məqam göstərir ki, ən çox virtual və alternativ reallıq (VR/AR) alətlərindən istifadə olunur. Çünki, VR və AR dinləri daha dərinə öyrənilməsi üçün yeni imkanlar açır. Məsələn, VR ilə təhsilənlər müqəddəs zəvvarlıq mərkəzlərinə (Məkkə, Qüds, Vatikan və s.) virtual ekskursiyalara çıxırlar. AR ilə tarix və mədəniyyət kontekstlərinin vizualizasiyası, müqəddəs mətnlərin izahı, tərcüməsi, təhlil edilməsi də mümkün olur (Reed, 2021, s. 12). Bu cür texnologiyalar nəinki koqnitiv, habelə emosional iştiraka da öz töhfəsini verir.

Süni intellekt və çat-botlara gəlinə, burada süni intellekt fərdi tədrisin avtomatlaşdırılmasını təmin edir. Süni intellekt əsaslı çat-botlar bəzən “dini mentor” rolunu oynayır: müqəddəs mətnlərin oxunuşunda istiqamət verə, suallara cavab tapır, əlavə materiallar təklif edir. Lakin bu hallarda süni intellekt ciddi etik kontrol altında olmalıdır. Belə ki, alqoritmlərin qərəzli olmaması, dini təcrübənin autentikliyi qorunması və məlumatların məxfiliyinin mühafizəsi çox vacibdir.

Tədris texnologiyalarının digər nümunəsi – geymifikasiya və interaktiv metodlardır. Motivasiya aləti kimi son dövrlər oyun mexanizmləri pedaqogikada geniş istifadə olunur. Bura rəqəmsal viktoralara, müqəddəs mətnlər üzrə onlayn yarışlar, kvestlər, öyrədici tətbiqlər, hətta “mem” mədəniyyəti daxildir. Z və Alfa nəslinin təbii sosiallaşma forması olan oyunlardan istifadə onların tədrisə marağını artırır. Oyunlar sayəsində təhsilənlər terminləri, adətləri və tarixi bilikləri kollektiv tapşırıqlar vasitəsilə öyrənirlər.

Media və sosial şəbəkələrə din təhsilinin bir parçası kimi baxsaq aydın görürük ki, müasir təhsilənlər bilikləri formal mənbələrdən deyil, tez-tez sosial şəbəkələrdən (YouTube, Instagram, TikTok, podkast və s.) də əldə edirlər (Leka, 2022, s. 186). Din təhsilində bu kanallar mənəvi ideyaların populyasiyasında, mühazirə və xütbələrin translyasiyasında, habelə diskussiyaların aparılmasında istifadə oluna bilər. Unutmamaq lazımdır ki, bəzən buradan əldə olunan biliklər fraqmentar və səthi olur. Belə hallarda təhsilverənlərə düşən əsas iş təhsilənlərin media savadına xüsusi diqqət ayırmaqdır.

3. Din təhsilində innovativ metodlar

Müasir rəqəmsal texnologiyalar standart təhsil formalarını kənara qoyub təhsilənlərin hazırlıq səviyyəsinə, maraq dairələrinə və mənəvi ehtiyaclarına uyğun səviyyədə fərdi və adaptiv istiqamətlərə tədris yolları təmin edir. Süni intellekt əsaslı adaptiv sistemlər təhsilənlərin davranışını təhlil edib ona uyğun individual materiallar təklif edir. Din təhsilində bu xüsusilə vacib amildir, çünki, mənəvi maraqlar və cəlbətmə dərəcəsi hər kəsdə fəqlidir. Ən çox tələbatı olan innovativ istiqamətlərdən biri də, həm ənənəvi təcrübəni, həm də rəqəmsal resursları ehtiva edən, hibrid tədris metodu hesab oluna bilər. Bu cür model təhsilənlərə şəxsi mentorla işləmək və rituallarda iştirak etmək imkanı saxlayır, eyni zamanda onlayn materiallara və interaktiv tapşırıqlara çıxış verir. Araşdırmalar göstərir ki, hibrid formalı tədris modeli təhsilənlərin iştirakını artırır və din təhsilini daha geniş coğrafiyalara yayır (Becirovic, 2003, s. 118-124).

Rəqəmsal texnologiyalar məzhəblərarası və dinlərarası dialoqun qurulması və əlaqələrin inkişafı üçün bənzərsiz imkanlar yarada bilər. Onlayn forumlar, virtual konfranslar və birgə layihələr

təhsilalanlara müxtəlif dini adətləri, görüşləri bölüşmək və təcrübələri paylaşmaq şansı verir. Nəticədə, bu tolerantlığın formalaşmasına, tənqidi düşüncənin inkişafına və dini müxtəlifliyi daha dərinləndirən anlamasına gətirib çıxarır. Din təhsilində belə dinlərarası layihələr rəqəmsal mühitdə dialoq mədəniyyətinin əsas aləti sayılır.

Rəqəmsal mühitdə dini kontent müxtəlif cür interpretasiya olunur. Ona görə də tənqidi təfəkkürün formalaşmasına və dini media savadına apriori sahib olmaq lazımdır. Rəqəmsal pedaqoji metodlar təhsilalanlara mənbələri yoxlamağı, feyk xəbərləri üzə çıxarmağı və müqəddəs mətnlərin manipulyativ şərhələrini tanımağı öyrədir.

Müasir rəqəmsal pedaqogika isə mənəvi ideyaların adaptasiyası üçün gənc nəslin qavrayışına uyğun olan multimediyaya layihələrindən, rəqəmsal “storytelling”dən (nəqlətmə), podkast və qısa videoformatlardan (TikTok, Instagram Reels və s.) istifadə edir. Bu interaktiv tədris formalarının inteqrasiyası deməkdir.

Müzakirə

Etik və pedaqoji çağırışlara gəlinə, yeni texnologiyaların din təhsilinə inteqrasiyası bir neçə problem yaratdığını müşahidə edə bilərik. Əvvəlcə, dini təcrübənin autentiqliyinin qorunması çətinləşir. Rəqəmsallaşmanın əsas problemlərindən biri dini təcrübənin autentiqliyinin itmə riskidir. Ənənəvi dini təcrübədə təhsilverənlə təhsilalan arasında canlı ünsiyyət, mərasimlərdə şəxsi və sakral anlarda ortaq iştirak nəzərdə tutulur. Rəqəmsal mühitin VR/AR vasitələri belə bu təcrübəni tam əvəz edə bilmir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, texnologiya yalnız əlavə vasitə kimi istifadə edilməli, əsas rolunu tutmamalıdır (Rahman, 2023, s. 205-207).

İkinci problem səthi yanaşmadır. Rəqəmsal media din təhsilində geniş istifadə olunanda, biliklər parçalanaraq səthi mənimsənilir. Qısa video format üzərində qurulan platformalar məlumatların dərin qavrayışına imkan vermir.

Digər problem rəqəmsal iz yaranan məlumatların məxfiliyi və təhlükəsizliyidir (Yamaç..., 2024, s. 240). Təhsilalanların şəxsi məlumatlarının qorunması etik məsələdir. LMS, çat-botlar və digər onlayn platformalar informasiyanın sızmasına, rəqəmsal izlərin yaranmasına və dini məlumatların qeyri-qanuni (icazəsiz) istifadəsinə səbəb olur. Buna görə də süni intellekt din təhsilinə tətbiq olunanda konkret və sərt etik qaydalar müəyyən edilməli və təhlükəsizlik standartları ciddi şəkildə qorunmalıdır.

Bundan başqa, texnologiya və mənəviyyat arasında tarazlıq qorunmalıdır. Texnologiyadan həddindən artıq istifadə edilmə mənəvi məzmunun əvəzlənməsi ilə nəticələnir. Məsələn, rəngarəng vizual və immersiv vasitələr emosional cəlbəediciyə gətirib çıxara bilər. Təhsilverənin vəzifəsi bundan ibarətdir ki, texnologiyayı yalnız mənəvi təcrübənin gücləndirmək üçün istifadə etsin.

Son olaraq məzhəblərarası və dinlərarası fərqlilikləri də problemlər sırasına daxil edə bilərik. Din təhsilinin rəqəmsallaşması məzhəblərarası və dinlərarası fərqliliklərlə bağlı problemlərlə rastlaşması mümkündür. Bəzi dini ənənələr yeniliklər daha açıq, digəriləri isə daha konservativdirlər. Bu da pedaqoji dilemmaya gətirib çıxarır: *“Ənənələri pozmadan və icmanın görüşlərinə hörmət edərək rəqəmsal metodları necə tətbiq etmək olar?”* sualı yaranır. Bu problemin həlli kimi hibrid yanaşmadan istifadə oluna bilər.

Nəticə

Gələcək Web 3.0 metadünyaların inkişafı din təhsilinə yeni üfüqlər vəd edir. Artıq bu gün ilahiyyat sahəsində mühazirələrin, seminarların, diskussiyaların keçirilməsi üçün virtual məkanların yaradılması mümkündür. Gələcəkdə dindarların və təhsilalanların növbəti adətləri öyrənmələri, həmçinin ümumi təcrübələri yaşamaları üçün “rəqəmsal icmalar”ın və xüsusi dəstəyin (insanabənzər robotlar Ameca, Mika, Sophia, Marbot və s.) formalaşması gözləniləndir (Yamaç..., 2024, s. 242). İnternet və rəqəmsal platformalar din təhsilini lokal icmalardan çıxarıb, daha geniş, qlobal bir şəbəkəyə çevirə bilər. Bu, tolerantlıq və qarşılıqlı hörmət üzərində qurulan beynəlxalq tədris imkanları yarada bilər.

Din təhsilinin rəqəmsal transformasiyası disiplinlərarası əməkdaşlıq əlaqələrin yaranmasını tələb edir. Keyfiyyətli rəqəmsal alətlərin meydana gəlməsi təhsilverənlər, dinşünaslar, ilahiyyatçılar, AI və

İT mütəxəssislərinin birgə fəaliyyəti nəticəsində mümkündür. Bu bilik və əlaqələrin sintezi innovasiyaların dini spesefikliyə uyğunlaşdırmağa və etik riskləri minimuma endirə bilər.

Rəqəmsal əlaqələrin etik kodekslərinin formalaşması din təhsilinin vacib parçasına çevriləcək. Bu standartlar məxfiliyin mühafizəsi və autentikliyin qorunmasını nəzərə, dini kontentlə manipulyasiyanın da qarşısını almalıdır. Əsas məsələ tək-cə təhsilalanlara dini təcrübəni öyrətmək deyil, rəqəmsal savadın artırılması olacaq ki, bu da öz növbəsində tənqidi təfəkkürə və informasiyanın filtrasiyasına imkan verəcək.

Nəhayət, kreativ və multimedia formatların potensialının inkişafı da nəzərdə tutulur. Din təhsilinin gələcəyi rəqəmsal “storytelling”in, interaktiv tətbiqlərin, podkastların, VR sənədli filmlərin və digər multimedia alətlərinin tətbiqi ilə bağlıdır. Qeyd olunan yeniliklər gənc nəslin tələbatına uyğun olaraq mənəvi ideyaları daha əlçatan və maraqlı formada çatdırmağa imkan verir (Rahman, 2023, s. 209).

Rəqəmsal pedaqoji metodlar ənənəvi mənəvi təcrübələrlə müasir texnologiyaları uyğunlaşdıraraq din təhsili üçün yeni imkanlar açır. Aparılan təhlil göstərir ki, VR/AR, onlayn platformalar, AI, geymifikasiya və multimedia formatları təhsilalanların marağını daha çox cəlb edə, dini dəyərlərin anlayışını dərinləşdirə və tədris resurslarını əlçatan edə bilər. Bununla yanaşı texnologiyaların uğurlu inteqrasiyası innovasiyalar ilə mənəvi təcrübənin autentikliyinə qorunması arasında balans vasitəsi ilə mümkün olduğu ortaya çıxmışdır. Əsas çağırışlar isə təcrübənin autentikliyinə mühafizəsi, koqnitiv yükləmələrin qarşısının alınması, şəxsi məlumatların qorunması və dinlərarası həssaslığın nəzərə alınması ilə bağlıdır.

Tədris prosesinin məzhəbi və mədəni xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq hibrit modellərinin əyani və rəqəmsal formatlarının tətbiqi, ciddi etik normaların və məlumatların mühafizəsi şərti ilə fərdiləşmiş tədris istiqamətlərini AI və adaptasiya olunmuş platformaların yaradılması, interaktiv formatların (podkast, VR ekskursiyalar, “storytelling”) fəal istifadəsi, səthi yanaşmanın qarşısını almaq üçün tənqidi təfəkkürün və rəqəmsal savadın artırılması, keyfiyyətli rəqəmsal həllər üçün disiplinlərarası komandalara təşkil məqsədə uyğun hesab edilir.

Beləliklə, texnologiya din təhsilinin dərrakəli yanaşma və etik məsuliyyət şərtləri daxilində rəqəmsal transformasiyası ənənələrinin qorunması, mənəviyyatın inkişafı və yeni nəslin tərbiyəsi istiqamətində effektiv alət kimi istifadə oluna bilər.

Ədəbiyyat

1. Akhyar, M., Deliani, N., & Khadijah, K. (2025). The importance of religious education in the digital era. *International Journal of Islamic Educational Research*, 2(1), 15–30. <https://doi.org/10.61132/ijier.v2i1.146>
2. Asril, Z., Syafril, S., Engkizar, E., & Arifin, Z. (2023). Advancing educational practices: Implementation and impact of virtual reality in Islamic religious education in integrated Islamic elementary schools. *Jurnal Pendidikan Islam*, 9(2), 199–210. <https://journal.uinsgd.ac.id/index.php/jpi/article/view/20567>
3. Aukland, K., Andersland, I., Smith-Gahrsen, M., Lindhardt, E. M., Kvia, S. A., & Hansen, S. S. (2023). VR in RE and moral education: Report from a symposium at the NCRE 2022. *Journal of Beliefs and Values*, 45(4), 713–727. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13617672.2023.2207149>
4. Becirovic, S. (2023). *Digital pedagogy: The use of digital technologies in contemporary education*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-981-99-0444-0>
5. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.
6. Leka, A. (2022). Religion and the modern education. *Academicus International Scientific Journal*, 14(27), 176–205.
7. Papakostas, C. (2025). Artificial intelligence in religious education: Ethical, pedagogical, and theological perspectives. *Religions*, 16(5), 563. <https://www.mdpi.com/2077-1444/16/5/563>

8. Prawira, A. W., Mahelvi, A., & Bilqis Mufidah, B. (2024). Digital media in religious education: Challenges and opportunities. *Green Philosophy Journal*, 1(2), 9–15. <https://philosophy.ifrel.org/index.php/GreenPhilosophy/article/view/19>
9. Rahman, M. (2023). Implementation and impact of virtual reality in Islamic religious education in integrated Islamic elementary school. *Jurnal Pendidikan Islam*, 9(2), 199–210. <https://doi.org/10.15575/jpi.v9i2.20567>
10. Redecker, C. (2017). *European framework for the digital competence of educators: DigCompEdu*. Publications Office of the European Union. <https://doi.org/10.2760/159770>
11. Reed, R. (2021). AI in religion, AI for religion, AI and religion: Towards a theory of religious studies and artificial intelligence. *Religions*, 12(401), 2–16. <https://doi.org/10.3390/rel12060401>
12. Tan, S. C., Voogt, J., & Tan, L. (2024). Introduction to digital pedagogy: A proposed framework for design and enactment. *Pedagogies: An International Journal*, 19(3), 327–336. <https://doi.org/10.1080/1554480X.2024.2396944>
13. Yamaç, M., & İşbilen, N. (2024). Religion paradigm of artificial intelligence. *İlahiyyat Studies*, 15(2), 233–253. <https://doi.org/10.12730/is.1444746>

Daxil oldu: 03.10.2025

Qəbul edildi: 08.02.2026